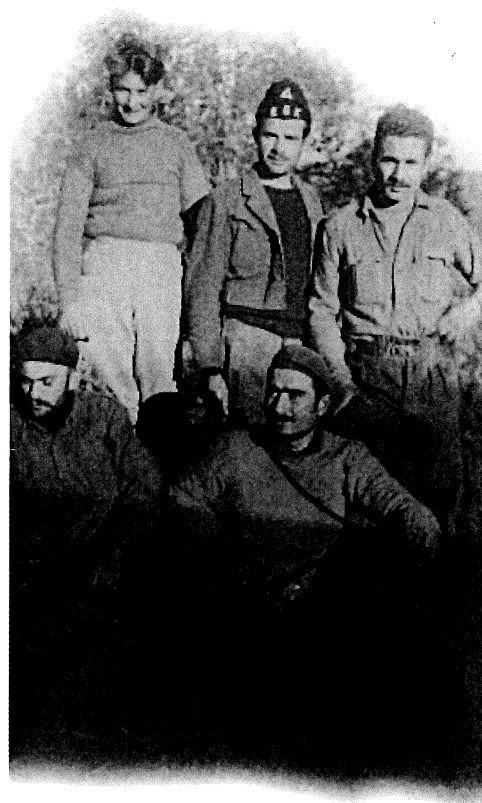


ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ • ΣΤΑΘΗΣ Ν. ΚΑΛΥΒΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

Ανορθόδοξοι πόλεμοι

Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος



ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

| | |
|-------------------|---|
| Ευχαριστίες | 9 |
|-------------------|---|

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

| | |
|--|----|
| ΣΤΑΘΗΣ Ν. ΚΑΛΥΒΑΣ, Συγκρίνοντας τρεις ελληνικούς ανορθόδοξους πολέμους | 13 |
|--|----|

II. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

| | |
|--|----|
| ΕΥΑΝΘΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ο ανορθόδοξος πόλεμος ως μοχλός πολιτικής στην ελληνική ιστορία, 1904-1959 | 23 |
|--|----|

| | |
|---|----|
| ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Τρεις εκδοχές του «αγωνιστικού πνεύματος» του έθνους: Τα απομνημονεύματα των «Καπετάν Ακρίτα», «Καπετάν Μάρκου» και «Διγενή» | 39 |
|---|----|

| | |
|--|----|
| ΚΕΙΘΗ Α. DARDEN, Ταυτότητα και πόλεμος στη μεθόριο: Ουκρανία, Μακεδονία και Κύπρος σε συγκριτική προοπτική | 65 |
|--|----|

III. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

| | |
|--|----|
| ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Ο ανορθόδοξος πόλεμος στη Μακεδονία των αρχών του 20ού αιώνα και οι επιβιώσεις του: Προκαταρκτικές παρατηρήσεις | 97 |
|--|----|

| | |
|--|-----|
| ΑΓΓΕΛΟΣ Α. ΧΟΤΖΙΔΗΣ & ΙΑΚΩΒΟΣ Δ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, «Μαύρη ζωή την έκαναν κι αυτοί»: Θίτες και θύματα στην ελληνική Μακεδονία (1901-1912) | 105 |
|--|-----|

| | |
|---|-----|
| ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ ΚΑΡΑΜΠΑΤΗ, Όπλα και σφραγίδες. Εθνική δράση και κοινοτικοί διχασμοί την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα | 136 |
|---|-----|

| | |
|--|-----|
| VEMUND AARBAKKE, Εσωτερικές συγκρούσεις και εμφύλιοι πόλεμοι: Το βουλγαρικό κίνημα στη Μακεδονία κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο | 150 |
|--|-----|

| | |
|--|-----|
| ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΤΣΑΝΟΣ, Από τον σερβικό πατριωτισμό στον γιουγκοσλαβικό εθνικισμό: Η δράση των Σέρβων Μακεδονομάχων στη Γιουγκοσλαβία του μεσοπολέμου | 168 |
|--|-----|

| | |
|---|-----|
| ΒΛΑΣΗΣ ΒΛΑΣΙΔΗΣ, Παραδοσιακές και ριζοσπαστικές παρουσιάσεις του Μακεδονικού Ζητήματος και του Μακεδονικού Αγώνα στον ελληνικό τύπο (1990-2005) | 186 |
| ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΝΟΣ, Το Παρόν του Παρελθόντος: Μακεδονικός Αγώνας, εξουσία και πολιτική στην περιοχή της Φλώρινας μετά το 1990 | 203 |

IV. ΚΑΤΟΧΗ/ΕΜΦΥΛΙΟΣ

| | |
|---|-----|
| ΣΤΑΘΗΣ Ν. ΚΑΛΥΒΑΣ, Ανορθόδοξος πόλεμος και εκλογική συμπεριφορά: Ο εμφύλιος ως διαιρετική τομή | 227 |
| ΣΤΡΑΤΟΣ ΔΟΡΔΑΝΑΣ, Η ταυτότητα του εχθρού: Ο εθνικοσοσιαλιστής Γερμανός στρατιώτης στην κατεχόμενη Ελλάδα | 242 |
| ΓΙΑΝΝΗΣ Ο. ΙΑΤΡΙΔΗΣ, Η πολιτικοποίηση της ελληνικής αντίστασης: 1941-1943 | 254 |
| ΤΑΣΟΥΛΑ ΒΕΡΒΕΝΙΩΤΗ, Τα «γυναικόπαιδα» στους πολέμους της δεκαετίας του 1940, οι μετακινήσεις πληθυσμών και η διατάραξη του συστήματος αξιών | 277 |
| ΝΙΚΟΣ ΜΑΡΑΝΤΖΙΔΗΣ, Ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας 1946-1949: Η ένοπλη κοινωνία του ΚΚΕ | 296 |
| ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ε. ΜΠΟΤΣΙΟΥ, Μια «πύρρειος» νίκη: Η διάβρωση του Λαϊκού Κόμματος μέσω του Εμφυλίου | 332 |

V. ΚΥΠΡΟΣ

| | |
|---|-----|
| ΒΑΣΙΛΙΚΗ Π. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ, Ο αυτοπροσδιορισμός του ένοπλου αγώνα: Κύπρος 1955-1959 | 363 |
| ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ, Ο αγώνας της ΕΟΚΑ και η ταυτότητα «προδότης»: Η χρήση της λέξης, η προϊστορία, το έγκλημα και η τιμωρία | 380 |
| DANIEL BRANCH, Ταυτότητα, βία και συνεργασία στην Κύπρο κατά την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης | 396 |
| DIANA MARKIDES, Τιμή και πολιτική στην τελική φάση: Κύπρος 1958-1959 | 420 |
| ΣΩΤΗΡΗΣ ΡΙΖΑΣ, Από την «ευκταία ένωση» στην «εφικτή ανεξαρτησία»: Η μετάλλαξη του ελληνοκυπριακού εθνικισμού στη δεκαετία του 1960 | 438 |
| ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΖΑΜΙΑΣ, «Η επανάσταση που δεν ετελείωσε»: Η ιστορία του ελληνισμού και ο κυπριακός αγώνας | 447 |
| Οι συγγραφείς του τόμου | 463 |

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΝΟΣ

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ: ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ,
ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΜΕΤΑ ΤΟ 1990

«Το 2004 συμπληρώθηκαν 100 χρόνια από την έναρξη του ένοπλου Μακεδονικού Αγώνος. Όσο θα υπάρχουν προκλήσεις, είτε από μικρούς, είτε από μεγάλους, ο Μακεδονικός Αγώνας θα συνεχίζεται». Η παραπάνω φράση, η οποία εμπεριέχεται με τονισμένα γράμματα στην πρώτη σελίδα μηνιαίου περιοδικού εντύπου¹ πολιτιστικού συλλόγου της περιοχής Φλώρινας, αφιερωμένου στον εορτασμό των 100 χρόνων από την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα, συνοψίζει εύγλωττα τη συμβολική και πολιτική σημασία που έχει η περίοδος αυτή στον τοπικό λόγο και εκφράζει το κλίμα που διαμορφώνεται στην περιοχή κάθε φορά που εγείρεται οποιοδήποτε ζήτημα σχετικό με τη Μακεδονία, το ιστορικό της παρελθόν και τα σύμβολα που συνδέονται με αυτή.

Η περιοχή της Φλώρινας βρίσκεται στα βορειοδυτικά σύνορα της Ελλάδας. Εντάχθηκε στην ελληνική επικράτεια το 1912, μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων, και από τότε απέκτησε τη γεωγραφική, πολιτική και ιδεολογική σημασία μιας μεθοριακής περιφέρειας ενός εθνικού κράτους. Εξαιτίας αυτής της γεωπολιτικής ιδιαιτερότητάς της και του περίπλοκου ιστορικού παρελθόντος της, αποτέλεσε χώρο στον οποίο εφαρμόστηκαν οι αρχές μιας εθνικής πολιτικής για ομοιογένεια και καθαρότητα, με σκοπό τη συγκρότηση μιας αποκλειστικής εθνικής ταυτότητας με συγκεκριμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Στην ανθρωπολογική και ιστοριογραφική βιβλιογραφία, οι συνοριακές περιοχές των εθνικών κρατών έχουν αναδειχθεί ως παραγωγικοί χώροι μελέτης των δυναμικών που αναπτύσσονται ανάμεσα στο μακροεπίπεδο και το μικροεπίπεδο, ανάμεσα στους τρόπους λειτουργίας και άσκησης των πολιτικών του έθνους-κράτους και την πρόσληψή τους από τους τοπικούς πληθυσμούς. Η σχέση και

¹ Αριστοτέλης, Νοέμβριος 2003.

επικοινωνία των κατοίκων των συνοριακών περιοχών με άτομα και ομάδες των γειτονικών χωρών τούς προσδίδει μεγαλύτερη σημασία ως τμημάτων της εθνικής κυριαρχίας και καθιστά στόχο πρωταρχικής σημασίας την αποτελεσματική εφαρμογή των κρατικών πολιτικών.² Σε αυτές εντάσσεται και η ανάδειξη μιας εθνικής εκδοχής του παρελθόντος με τη μορφή ένδοξων ιστορικών γεγονότων στην επιτυχή έκβαση των οποίων συμβάλλουν οι τοπικοί πληθυσμοί. Πρόκειται για έναν τρόπο με τον οποίο τα έθνη-κράτη συγκροτούν την εθνική τους ταυτότητα και εντάσσουν στον εθνικό τους κορμό τους πληθυσμούς της επικράτειάς τους, ιδιαίτερα αυτούς που βρίσκονται στα εθνικά σύνορα.³ Κατά τη διαδικασία αυτή το παρελθόν επανερμηνεύεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να αναδεικνύονται οι αγώνες για την εθνική ολοκλήρωση, να ηρωοποιούνται όσοι συμμετείχαν σε αυτούς και να δαιμονοποιούνται οι αντίπαλοι.

Το παρόν κείμενο επιδιώκει να πάει πιο πέρα από την επαρκώς τεκμηριωμένη στη βιβλιογραφία αυτή άποψη. Εστιάζει στο μικροεπίπεδο της τοπικής

² Για μια εισαγωγή στην ανθρωπολογική μελέτη των συνοριακών περιοχών βλ. Hastings Donnan & Thomas M. Wilson (επιμ.), *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford: Berg 1999, σ. 1-61. Για μια σημαντική ιστορική μελέτη της διαδικασίας συγκρότησης εθνικών ταυτοτήτων, η οποία εκκινεί από το τοπικό επίπεδο βλ. Peter Sahlin, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*, Berkeley: University of California Press, 1989. Για τη σχέση πολιτισμού και εξουσίας σε σύνορα ευρωπαϊκών εθνικών κρατών βλ. Thomas M. Wilson & Hastings Donnan (επιμ.), *Culture and Power at the Edges of the State: National Support and Subversion in European Border Regions*, Muenster: Lit Verlag, 2005.

³ Ο ιδεολογικός λόγος που αναπτύσσεται ως αποτέλεσμα της σχέσης συνοριακών περιοχών και εθνικού κράτους στην Ελλάδα και η επίδρασή του στις διαδικασίες συγκρότησης ταυτοτήτων εξετάζονται σε μια σειρά από πρόσφατες σχετικές μελέτες. Για τα σύνορα Ελλάδας και Τουρκίας βλ. Jutta Lauth Bacas, "Marble Monuments and Symbolic Boundaries on the Greek-Turkish Border", *Focaal-European Journal of Anthropology*, 41 (2003), 33-44. Για τη Θράκη και τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα βλ. Ulf Brunnbauer, "The Perception of Muslims in Bulgaria and Greece: Between the 'Self' and the 'Other'", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 21.1 (Απρίλιος 2001), 39-61. Dimitrina Mihaylova, "Reopened and Renegotiated Borders: Pomak Identities at the Frontier between Bulgaria and Greece", στο Wilson και Donnan, *Culture and Power at the Edges of the State*, σ. 155-89. Για τα σύνορα Ελλάδας-ΠΓΔΜ βλ. Piero Vereni, "Boundaries, Frontiers, Persons, Individuals: Questioning Identity at National Borders", *Ethnologia Europaea* 2.1 (1996), 77-89. Laurie K. Hart, "Culture, Civilization, and Demarcation at the Northwest Borders of Greece", *American Ethnologist*, 26.1 (Φεβρουάριος 1999), 196-220. Ioannis Manos, "Border Crossings: Dance Performance and Identity Politics in a Border Region in Northern Greece", στο Wilson και Donnan, *Culture and Power at the Edges of the State*, σ. 127-53. Για τα ελληνοαλβανικά σύνορα, Βασίλης Νιτσιάκος, «Η ιστορικότητα του τόπου. Χρήσεις και μεταμορφώσεις του φυσικού χώρου σε δύο ορεινές κοινότητες της Βαλκανικής: Συγκριτική προσέγγιση», στο Βασίλης Νιτσιάκος και Χαράλαμπος Κασίμης, *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής: Συγκρότηση και μετασχηματισμοί*, Πλέθρον-Δήμος Κόνιτσας, 2000, σ. 201-16. Sarah Green, *Notes from the Balkans: Locating Marginality and Ambiguity on the Greek-Albanian Border*, Princeton: Princeton University Press, 2005.

κοινωνίας και διερευνά τις διαδικασίες κατά τις οποίες το παρελθόν ιδεολογικοποιείται και συνδέεται με αντιμαχόμενους εθνικούς λόγους. Αφετηρία για την ανάλυση των παραπάνω θεμάτων αποτελεί η μελέτη πρακτικών που συνδέονται με τον εορτασμό της επετείου του Μακεδονικού Αγώνα στην περιοχή της Φλώρινας, με έμφαση στη μετά το 1990 περίοδο, και δημοσιευμάτων, κυρίως από τοπικούς συγγραφείς και δημοσιογράφους, που αναφέρονται στον εορτασμό και στον ίδιο τον Μακεδονικό Αγώνα. Κεντρική διαπίστωση αποτελεί η άποψη πως το παρελθόν χρησιμοποιείται από διάφορα ατομικά και συλλογικά υποκείμενα ως συμβολικό κεφάλαιο και ως μέσο για τη συγκρότηση αλληλοαποκλειόμενων συλλογικών ταυτοτήτων και την επίτευξη προσωπικών και συλλογικών στόχων. Υπό αυτό το πρίσμα, η περίοδος του Μακεδονικού Αγώνα παίζει αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση των τοπικών σχέσεων εξουσίας τόσο ως ρητορική επίκληση όσο και ως πηγή ατομικής και συλλογικής δράσης.

Το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο κατανοείται και ερμηνεύεται το εμπειρικό υλικό⁴ συντίθεται από διαφορετικές προσεγγίσεις, οι οποίες λειτουργούν συμπληρωματικά η μία προς την άλλη. Κεντρικό ρόλο παίζει η έννοια του λόγου, όπως ορίζεται από τον Foucault.⁵ Πρόκειται για ένα σύνολο γνώσεων, τρόπων και στρατηγικών με τη χρήση των οποίων τα άτομα έρχονται σε επαφή μεταξύ τους και αλληλεπιδρούν. Ο όρος ενέχει τη σημασία της γνώσης και κατοχής πληροφοριών αλλά και της δύναμης για την επιβολή αυτής της γνώσης. Οι ρητορικές και οι πρακτικές που συνδέονται με τον Μακεδονικό Αγώνα αποτελούν ένα τέτοιο είδος λόγου, ο οποίος είναι κυρίαρχος σε πολλές εκφάνσεις της τοπικής κοινωνικής ζωής. Σχετίζεται με μια σειρά από πληροφορίες και γνώσεις, εμπεριέχει νοήματα με τα οποία συγκροτούνται δομές και σχέσεις δύναμης και χρησιμοποιείται ως μέσο για την άσκηση εξουσίας, η οποία μορφοποιείται με τις ιεραρχικές κατηγοριοποιήσεις ατόμων και κοινωνικών ομάδων ανάμεσα σε «πατριώτες» και «μη πατριώτες», «Έλληνες» και «ανθέλληνες», εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους.

Υπό αυτό το πρίσμα, η έννοια του λόγου συσχετίζει τη γνώση με την εξουσία και τις συνδέει με την κοινωνική δράση που αναπτύσσεται από τα κοινωνικά υποκείμενα στο πλαίσιο της επιβολής εξουσιαστικών λόγων. Η έννοια του λόγου επισημαίνει τη δύναμη των μηχανισμών του έθνους-κράτους, των θεσμών του και άλλων συλλογικών οργανώσεων, που προσπαθούν να εδραιώσουν και να αναπαραγάγουν τα κυρίαρχα νοήματα σχετικά με το εθνικό παρελθόν και την εθνική ταύτιση.

⁴ Τα εθνογραφικά δεδομένα που παρουσιάζονται προέρχονται από επιτόπιες έρευνες, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μέχρι σήμερα, καθώς και από τις προσωπικές εμπειρίες μου από τη διαμονή μου στη Φλώρινα, ως τόπο καταγωγής και διαβίωσης.

⁵ Michel Foucault, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, μετάφραση Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα: Εξάντας, 1987.

Η έννοια της δράσης, όπως ορίζεται από τη θεωρία της πρακτικής,⁶ είναι αυτή που μπορεί να αναδείξει τη στάση και τις τοποθετήσεις των ατόμων κατά τη διάρκεια της αναπαραγωγής, της χρήσης και/ή της υπονόμησης των παραπάνω λόγων. Πρόκειται για μια προσέγγιση που δίνει έμφαση στο δρών υποκείμενο. Η κοινωνική πραγματικότητα γίνεται κατανοητή ως ένα δυναμικό σύστημα με εσωτερικές συγκρούσεις, όπου οι φορείς δράσης βρίσκονται σε συνεχή διαλεκτική σχέση με το κοινωνικό τους περιβάλλον ως ενεργητικοί παραλήπτες νοημάτων και ενεργειών. Οι θεσμοί, οι μηχανισμοί και οι εκπρόσωποι του έθνους-κράτους εφαρμόζουν τα κυρίαρχα δόγματα της εθνικής ιδεολογίας και οι φορείς δράσης έχουν γνώση των συνθηκών αυτών. Με διάφορες στρατηγικές αναπαράγουν τους εθνικούς λόγους ή δρουν διαφοροποιημένα, προσπαθώντας να επαναπροσδιορίσουν τις συνέπειες της επιβολής τους και να μετασχηματίσουν την ισχύουσα τάξη πραγμάτων. Σε άλλες περιπτώσεις τους χρησιμοποιούν ως μέσο για την επίτευξη των δικών τους στόχων. Στην περίπτωσή μας, νοηματοδοτούν τις πράξεις τους από τα γεγονότα και τη συμβολική σημασία της περιόδου του Μακεδονικού Αγώνα.

Στο υπόλοιπο του κειμένου προσπαθώ να αποτυπώσω τους τρόπους με τους οποίους είναι παρούσα η περίοδος του Μακεδονικού Αγώνα στην περιοχή της Φλώρινας. Αρχικά αναφέρομαι στην εκδοχή της επίσημης ελληνικής εθνικής ιδεολογίας, σε παραδείγματα εορτασμού της επετείου στη Φλώρινα και στον τρόπο που οι διοργανωτές φορείς προσλαμβάνουν τη διαδικασία και τα συνυπάρχοντα με αυτή νοήματα. Στη συνέχεια περιγράφω την εκδοχή που προωθήθηκε, κυρίως μετά το 1990, από πολιτικές οργανώσεις οι οποίες διακηρύσσουν την ύπαρξη εθνικής μακεδονικής μειονότητας στη βόρεια Ελλάδα. Σύμφωνα με

⁶ Η θεωρία της πρακτικής γίνεται κατανοητή εδώ υπό τον τρόπο που έχει εκφραστεί στο Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006 [1977] (20ή έκδοση). Pierre Bourdieu, *Η αίσθηση της πρακτικής*, μετάφραση-επιστημονική θεώρηση Θεόδωρος Παραδέλλης, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006· και στο Sherry B. Ortner, "Theory in Anthropology since the Sixties", *Comparative Studies in Society and History*, 26 (1984), 126-66. Η επιλογή της ως ερμηνευτικού πλαισίου βασίζεται στη διαπίστωση πως στο μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπολογικής και ιστοριογραφικής βιβλιογραφίας για την περιοχή της ελληνικής Μακεδονίας τα άτομα εμφανίζονται με ελάχιστες ως ανύπαρκτες δυνατότητες αμφισβήτησης του περιοριστικού πλαισίου που έχει διαμορφωθεί από την εφαρμογή της εθνικής πολιτικής. Κατά συνέπεια, η κοινωνική δράση παρουσιάζεται με ένα μηχανιστικό τρόπο όπου οι φορείς της δεν έχουν περιθώρια αυτονομίας και απλώς αναπαράγουν το υπάρχον πλαίσιο. Η θεωρία της πρακτικής αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας περιορισμένης αυτονομίας από την πλευρά των δρώντων υποκειμένων. Πρόκειται για μια θεώρηση που συνυπολογίζει τις ιστορικές μεταβλητές που καθορίζουν σε δομικό επίπεδο τη δράση των υποκειμένων. Με αυτό τον τρόπο αποφεύγεται ο κίνδυνος να διαφανεί πως οι φορείς δράσης περιφέρονται σε έναν κόσμο τον οποίο μπορούν να σχεδιάσουν ανάλογα με τη θέλησή τους.

αυτή, η περιοχή της Φλώρινας και η περίοδος των αρχών του 20ού αιώνα αποτελούν τόπο και χρόνο εθνικού αγώνα του λεγόμενου μακεδονικού έθνους για μια ανεξάρτητη Μακεδονία. Στόχος αυτής της ενότητας είναι να καταδειχθεί ότι οι ενδιαφερόμενες πλευρές υιοθετούν την ίδια λογική για τη χρήση του παρελθόντος, παρά τη δυσανάλογη δύναμη και ανισομερή κατοχή μέσων για την επιτυχία και την αποτελεσματικότητα μιας τέτοιας προσπάθειας.

Στη συνέχεια εστιάζω σε εκείνες τις διαστάσεις της κοινωνικής ζωής οι οποίες αποκαλύπτουν τις πρακτικές άσκησης εξουσίας στο μικροεπίπεδο και εκφράζουν μια σειρά από αμφισημίες και διαφορετικές χρήσεις του παρελθόντος. Στην περίπτωση αυτή, τόσο η συμμετοχή στον εορτασμό του Μακεδονικού Αγώνα όσο και η γενικότερη αναφορά σε αυτόν αποτελούν πηγή νομιμοποίησης δράσης των δρώντων υποκειμένων. Οι διάφοροι εμπλεκόμενοι κατασκευάζουν εκδοχές ταυτότητας στη λογική της διχοτόμησης του εθνικά «ωφέλιμου ή επιζήμιου» και του «νόμιμου ή παραβατικού» και προσπαθούν να τις επιβάλουν. Προχωρώντας πιο πέρα, κάποιοι από αυτούς, παρότι πρωτοστατούν στον εορτασμό και αποτίνουν φόρο τιμής στους ήρωές του, με τις πράξεις τους φαίνεται να καταργούν αυτά τα οποία δηλώνουν ότι τιμούν όταν πρόκειται για την προώθηση συμφερόντων και επιδιώξεών τους.

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΣΤΟΝ ΤΟΠΙΚΟ ΛΟΓΟ: ΣΥΜΒΟΛΑ, ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ: Η ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΧΗ

«Αν έθνος δίχως μνήμη είναι έθνος εν δυνάμει νεκρό,
η μη περιποίηση τιμής στους υπέρ του έθνους αγωνιστές αποτελεί ύβριν».⁷

Ένας επισκέπτης στην πόλη και την περιοχή της Φλώρινας μπορεί εύκολα και γρήγορα να εντοπίσει την πολλαπλή παρουσία προσώπων και άλλων συμβόλων της περιόδου του Μακεδονικού Αγώνα. Η κεντρική αρτηρία της πόλης έχει ονομαστεί «οδός Παύλου Μελά» και ένας άλλος κεντρικός δρόμος «οδός Μακεδονομάχων». Η κεντρική πλατεία ονομάζεται «πλατεία Γεωργίου Μόδη».⁸ Παράλληλα, άλλες οδοί φέρουν ονόματα τοπικών Μακεδονομάχων. Υπάρχουν, ακόμη, αρκετές προτομές Μακεδονομάχων διάσπαρτες σε διάφορα σημεία της πόλης, αλλά και πολλές άλλες σε χωριά του νομού.⁹ Στη μεγαλύτερη λαογρα-

⁷ Αριστοτέλης, Νοέμβριος 2003.

⁸ Ο Γεώργιος Μόδης υπήρξε ένας από τους πιο γνωστούς τοπικούς μαχητές του Μακεδονικού Αγώνα, επιτυχημένος διηγηματογράφος της περιόδου εκείνης αλλά και πολιτικός. Περισσότερα για τον ίδιο και τη ζωή του βλ. Γεώργιος Μόδης, *Αναμνήσεις*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2004.

⁹ Οι συνέπειες που είχε η κλοπή της προτομής του Μακεδονομάχου ιερέα Παπαπέτρου

φική συλλογή της πόλης, αυτή του πολιτιστικού συλλόγου «Ο Αριστοτέλης», εκτίθενται όπλα και άλλα αντικείμενα τοπικών αγωνιστών του Μακεδονικού Αγώνα. Αντίστοιχα, οι διάδρομοι των σχολικών κτιρίων είναι γεμάτοι φωτογραφίες αγωνιστών της περιόδου, όπως και άλλων ηρώων της ελληνικής ιστορίας.

Ο Μακεδονικός Αγώνας αποτελεί μια από τις πιο ένδοξες σελίδες της τοπικής και αναπόσπαστο κομμάτι της εθνικής ιστορίας. Προσλαμβάνεται ως ένδειξη της έμπρακτης συμμετοχής της περιοχής Φλώρινας στους αγώνες κατά των διάφορων «επιδρομέων» της Μακεδονίας. Κείμενα σε τοπικά περιοδικά¹⁰ και αναφορές σε εφημερίδες¹¹ μνημονεύουν την προσφορά της περιοχής και περιγράφουν τις συνθήκες της εποχής και των συγκρούσεων.¹² Σε αυτό το πλαί-

τον Αύγουστο του 2000 στην κοινότητα του Ξινού Νερού και ο τρόπος με τον οποίο προσέλαβαν το γεγονός τοπικές αρχές και κάτοικοι της περιοχής είναι ενδεικτικά στοιχεία των διαφορετικών και αντιμαχόμενων τρόπων με τους οποίους έχουν εντυπωθεί πρόσωπα και γεγονότα της περιόδου εκείνης στην ατομική και συλλογική μνήμη. Για περισσότερες πληροφορίες για το θέμα αυτό βλ. «Ιός» της *Ελευθεροτυπίας*, www.iospress.gr, ή *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 29 Νοεμβρίου 2000. Για μια μελέτη των ανδριάντων και άλλων μνημείων της Φλώρινας σχετικά με τη σημασία τους ως καλλιτεχνημάτων και ιστορικών μνημείων, αλλά και σημαντικές πληροφορίες για τους καλλιτέχνες και το κοινωνικό πλαίσιο δημιουργίας των έργων βλ. Αντρέας Π. Ανδρέου και Ιφιγένεια Βαμβακίδου, *Ο Πληθυσμός των αγαλμάτων, Η περίπτωση της Φλώρινας*, Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλης, 2006.

¹⁰ Το βραβευμένο από την Ακαδημία Αθηνών περιοδικό *Αριστοτέλης*, του συλλόγου «Ο Αριστοτέλης», το οποίο αποτελεί σημαντική πηγή για την τοπική ιστορία, περιλαμβάνει πολλά τέτοια δημοσιεύματα ήδη από τα πρώτα χρόνια της έκδοσής του (έναρξη 1957). Για παράδειγμα, Αχιλλέας Παπαϊωάννου, «Απ' τον Μακεδονικό Αγώνα: Κρυφές σελίδες», *Αριστοτέλης*, 21 (1960), 15-6· Παύλος Λ. Τσάμης, «Οδοιπορικών των περιοδειών του Παύλου Μελά εις Μακεδονίας και ο θάνατός του», *Αριστοτέλης*, 21 (1960), 1-10· Πέτρος Γκοσιόπουλος, «Αναμνήσεις από το Μακεδονικό Αγώνα: Το Λέχοβο», *Αριστοτέλης*, 25 (1961), 22-4· Α. Μεταλλινός, «Μια άγνωστη σελίδα του Μακεδονικού Αγώνος», *Αριστοτέλης*, 33-34 (1962), 81-8· Τέγος Σαπουντζής, «Η συμμετοχή του Ν. Φλωρίνης εις τον Μακεδονικό Αγώνα», *Αριστοτέλης*, 35-36 (1962), 48-56· Πηνελόπη Θ. Ναούμ, «Ο Μακεδονομάχος Θεόδωρος Ναούμ», *Αριστοτέλης*, 43 (1964), 6-8· Λάζαρος Χαρισιάδης, «Σελίδες από τον Μακεδονικό Αγώνα», *Αριστοτέλης*, 43 (1964), 45-51· Λουκάς Χ. Σιάνος, «Οι ιερείς κατά τον Μακεδονικό Αγώνα», *Αριστοτέλης*, 65-68 (1968), 54-63· Λάζαρος Μέλλιος, «Ο Μακεδονικός Αγώνας και η συμβολή της Φλώρινας», *Αριστοτέλης*, 173-4 (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1985)· Πρακτικά Συμποσίου, «Ο Μακεδονικός Αγώνας και τα ελληνικά γράμματα», *Αριστοτέλης*, 178-80 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1986).

¹¹ Ένα τέτοιο αφιέρωμα με τίτλο «Ο Μακεδονικός Αγώνας: Μια σύντομη εξιστόρηση των γεγονότων - Η Συμβολή των εκ του Νομού Φλωρίνης Μακεδονομάχων» δημοσιεύει, σε τέσσερις συνέχειες, η εφημερίδα *Φωνή της Φλωρίνης* στα φύλλα της 1, 8, 15, και 22 Οκτωβρίου 2004.

¹² Τα διηγήματα του Μόδη αποτελούν ένα σχετικό παράδειγμα. Αρκετά από αυτά δημοσιεύονται στο περιοδικό *Αριστοτέλης* και άλλα σε αυτούσιες εκδόσεις τσέπης.

σιο, ο Μακεδονικός Αγώνας συνδέεται ιστορικά και ιδεολογικά με την απελευθέρωση της Φλώρινας, το 1912, καθώς θεωρείται προπομπός της. Αποτελεί μέρος των αγώνων των κατοίκων για σύνδεση με την Ελλάδα και την παραχώδη και αιματηρή φάση πριν από την απελευθέρωση.¹³ Ιδιαίτερα σε περιόδους έξαρσης του Μακεδονικού Ζητήματος, η αναφορά στον Μακεδονικό Αγώνα αποτελεί έναν ιδεολογικό μηχανισμό για την υπενθύμιση της ύπαρξης επιβουλών κατά της ελληνικής Μακεδονίας και της ανάγκης να προστατευθεί από αυτές.¹⁴

Το πρωτοσέλιδο άρθρο για την απελευθέρωση της Φλώρινας στην εφημερίδα *Ελληνική Φωνή* το 1947,¹⁵ που αποτελούσε το κυριότερο έντυπο έκφρασης της δεξιάς ιδεολογίας στη διάρκεια του Εμφυλίου στη Φλώρινα, απεικονίζει το κλίμα της εποχής και αναδεικνύει τα παραπάνω:

Την ημέρα της απελευθέρωσης... θα αναπολήσουν τους αγώνας τους οποίους διεξήγαγον οι σταυραετοί των Μακεδονικών βουνών, οι Μακεδονομάχοι και την απροσμέτρητον χαράν που εδοκίμασαν τότε όταν είδον τα όνειρά των επαληθεύοντα... Παραπλησία προς την τότε εποχήν, εμφανίζεται και η σημερινή. Τους βοεβόδας κομιτατζήδες της εποχής εκείνης διεδέχθησαν οι αλήται του αντιδημοκρατικού στρατού, οι συμμορίται, όργανα και αυτοί της βουλγαρικής και σλαβικής προπαγάνδας. Τι περισσότερο των σημερινών κακοποιών διέπραξαν εκείνοι; Και εκείνοι έκαιον, ελήστευον, κατακρεούργουν του καλούς Έλληνας, κι αυτοί το ίδιο κάμνουν... Σύσσωμος ο λαός όπως εις τον Μακεδονικόν Αγώνα ίσταται παρά το πλευρόν των εθνικών δυνάμεων.¹⁶

¹³ Σχετικά παραδείγματα μπορεί να δει κανείς στις ομιλίες του επίσημου εορτασμού της απελευθέρωσης της Φλώρινας, βλ. Δημήτριος Μακρής, *Αριστοτέλης*, 35-36 (1962), 1-4· Φώτης Γκίλλου, «Η απελευθέρωσις της Φλωρίνης», *Αριστοτέλης*, 95-96 (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1972), 63-6· Χαράλαμπος Ι. Στυλιάδης, «Το 1912 και το χρονικό της απελευθέρωσης της Φλωρίνης», *Αριστοτέλης*, 108 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1974), 15-27· *Έθνος*, 13 Νοεμβρίου 1976· Γεώργιος Αργυριάδης, «Η Φλώρινα οχυρό του μακεδονικού ελληνισμού», *Αριστοτέλης*, 144 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1980, 25-30· Μαρία Προδρομίδου, «Η Φλώρινα τότε και τώρα», *Αριστοτέλης*, 155 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1982), 33-40· Δημήτριος Π. Ρίζος, «8η Νοεμβρίου 1912, Τα ελευθέρια της Φλώρινας», *Αριστοτέλης*, 162-163 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1984), 44-53.

¹⁴ Βλ. για παράδειγμα Θεοφάνης Γκίλλου, «Μακεδονικός Αγών», *Αριστοτέλης*, 65-68 (1968), 27-32.

¹⁵ *Ελληνική Φωνή*, 8 Νοεμβρίου 1947.

¹⁶ Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, στην επετειακή ομιλία του για τον εορτασμό της απελευθέρωσης της Φλώρινας το 1955, ο τότε νομάρχης είπε, μεταξύ άλλων: «...Οι αγώνες της Μακεδονίας ήταν πάντοτε και αγώνες του έθνους μας... Πόσους αγώνες δεν έκαναν οι Μακεδονομάχοι και κατά το διάστημα της τουρκοκρατίας για να κρατήσουν την έπαλξι αυτή ελληνική από τις αρπακτικές διαθέσεις των Σλάβων;... Αλλά τους Έλληνας του νομού Φλωρίνης και της Μακεδονίας όχι μόνον δε λυγίζουν τα τόσα χτυπήματα που δέ-

Κατά παρόμοιο τρόπο, μετά το 1990 και τις αλλαγές στα Βαλκάνια το παρελθόν απέκτησε νέα πολιτική σημασία εξαιτίας της διαμάχης ανάμεσα στην Ελλάδα και την ΠΓΔΜ και της εμφάνισης, στην περιοχή της Φλώρινας, διάφορων μειονοτικών οργανώσεων. Η περίοδος του Μακεδονικού Αγώνα αποτέλεσε ένα οπλοστάσιο επιχειρημάτων και ιδεολογικών αρχών για την προώθηση της επίσημης ελληνικής άποψης. Πάμπολλες εκδηλώσεις, εορτασμοί επετείων,¹⁷ εκδόσεις, επισκέψεις επίσημων προσώπων και φορέων από άλλα μέρη της Ελλάδας στα σύνορα λειτούργησαν ως μέσα της ανάδειξης των ελληνικών θέσεων.¹⁸ Ο εορτασμός του Μακεδονικού Αγώνα αναγορεύτηκε σε μια επέτειο κατά την οποία οι συμμετέχοντες διακήρυτταν, προς κάθε κατεύθυνση, την ελληνικότητα της Μακεδονίας.

Με αφορμή την παρουσία του τότε προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου στις εκδηλώσεις για τον θάνατο του Μακεδονομάχου Κώττα στην ομώνυμη κοινότητα,¹⁹ η εφημερίδα *Φωνή της Φλωρίνης* έγραφε τον Οκτώβριο του 1995:

Οι καιροί για το ελληνικό τμήμα της Μακεδονίας είναι σήμερα κρίσιμοι, όπως τότε, στις αρχές του εικοστού αιώνα, για όλη τη Μακεδονία. Και οι Μακεδονομάχοι πρέπει να ξαναζωντανέψουν στην ψυχή κάθε Έλληνα, να πάρουν πάλι τα γκαρα και να σταθούν φρουροί ακοίμητοι της ακεραιότητας και του ονόματος της Μακεδονίας μας, όχι μόνο από ξένες διεκδικήσεις αλλά και από διαστρεβλωτικές παραχαράξεις της ιστορίας του τόπου...²⁰

χθηκαν από τους διάφορους κατακτητάς αλλά οι αγώνες και η θυσία του σφυρηλατούν ακόμα περισσότερο το εθνικό τους φρόνημα... Σου ελεύθερε και αλύτρωτε Μακεδόνα μια μέρα ίσως και πολύ σύντομα θα διεκδικήσης τα εδάφη που σου ανήκουν και κατακρατούν οι σφετεριστάι γείτονές σου...»: *Ελληνική Φωνή*, 11 Νοεμβρίου 1955.

¹⁷ Για τη σχέση εορτασμών εθνικών επετείων και τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στη μεταπολεμική Ελλάδα βλ. Αναστασία Καρακασίδου, «Πρωτόκολλο και θέαμα: Εθνικοί εορτασμοί στη βόρεια Ελλάδα», στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο: Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2004 [2η αναθεωρημένη έκδοση], σ. 243-67.

¹⁸ Ενδεικτικά παραδείγματα αναφορών σε τοπικές εφημερίδες, εκ των οποίων τα περισσότερα πρωτοσέλιδα: «Τιμήθηκαν οι ήρωες του Μακεδονικού Αγώνος», *Φωνή της Φλωρίνης*, 15 Νοεμβρίου 1990· «Να ξαναζωντανέψουν οι Μακεδονομάχοι στην ψυχή κάθε Έλληνα», *Φωνή της Φλωρίνης*, 23 Οκτωβρίου 1992· «Τιμήθηκαν οι Γενναίοι Μακεδονομάχοι μας», *Φωνή της Φλωρίνης*, 22 Οκτωβρίου 1993· «90 χρόνια από το θάνατο του Παύλου Μελά», *Φωνή της Φλωρίνης*, 25 Νοεμβρίου 1994· «Όπως τότε...», *Φωνή της Φλωρίνης*, 20 Οκτωβρίου 1995· «Ο Μακεδονικός Αγώνας διέσωσε τη Μακεδονία μας», *Φωνή της Φλωρίνης*, 13 Οκτωβρίου 2000.

¹⁹ Κατά την επίσκεψη εγκαινιάστηκε από τον πρόεδρο της Δημοκρατίας το Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, το οποίο στεγάστηκε στο σπίτι του Μακεδονομάχου Κώττα.

²⁰ *Φωνή της Φλωρίνης*, 20 Οκτωβρίου 1995.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στον αντίστοιχο εορτασμό του 2005 παραβρέθηκε στο χωριό Κώττας ο νέος (τότε) πρόεδρος της Δημοκρατίας Κάρολος Παπούλιας.

Η Νομαρχία Φλώρινας αποτελεί τον επίσημο κρατικό φορέα που οργανώνει από το 1990 τον εορτασμό, ο οποίος περιλαμβάνει μια σειρά από εκδηλώσεις και δραστηριότητες. Για τον εορτασμό του Οκτωβρίου του 2005 τηρήθηκε επακριβώς το τυπικό που προβλέπεται.²¹ Έγιναν ομιλίες στα σχολεία, πραγματοποιήθηκε προσκύνημα στις προτομές των Μακεδονομάχων και κατατέθηκαν στεφάνια από τους μαθητές των σχολείων. Η πόλη σημαιοστολίστηκε και η μπάντα του δήμου συμμετείχε στις εκδηλώσεις. Έγινε επίσημη έπαρση της σημαίας στην κεντρική πλατεία της πόλης. Ακολούθησε επίσημη δοξολογία στον μητροπολιτικό ναό και δέηση στο μνημείο της πλατείας, ομιλία σχετική με την επέτειο, κατάθεση στεφανιών, ενός λεπτού σιγή και το τελετουργικό έκλεισε με τον ελληνικό εθνικό ύμνο.

Η τοπική εκκλησία αποδίδει κεντρική σημασία και συμμετέχει αδιάλειπτα στον εορτασμό της επετείου.²² Η επέτειος για τα 100 χρόνια από την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα που οργανώθηκε επίσημα από τη Μητρόπολη Φλώρινας το 2004 περιλάμβανε: διαγωνισμό ζωγραφικής, γραπτού κειμένου για την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα,²³ κεντρική ομιλία και παρουσίαση χορών από χορευτικές ομάδες, μνημόσυνο στο χωριό Πισοδέρι με χοροστασία του αρχιεπισκόπου Αθηνών, θεατρική παράσταση με τίτλο «Παύλος Μελάς» και συναυλία παραδοσιακής μουσικής με τίτλο «Τραγουδάμε τη Ρωμιοσύνη, από τη Μακεδονία ως την Κύπρο και τον Πόντο ως τη Θράκη». Για τον ίδιο λόγο οργανώθηκε, υπό την αιγίδα του δήμου Φλώρινας, έκθεση φωτογραφίας για τον Μακεδονικό Αγώνα. Τα εγκαίνιά της έγιναν στη Λέσχη Αξιωματικών με όλη τη δυνατή επισημότητα και την παρουσία όλων των τοπικών αρχών.²⁴

Πολλοί πολιτιστικοί σύλλογοι στην πόλη συνδέουν, επίσης, τη δράση τους με την περίοδο και τον εορτασμό του Μακεδονικού Αγώνα.²⁵ Η «Εθνική Ορ-

²¹ Σύμφωνα με την Καρακασίδου, το τελετουργικό του εορτασμού των εθνικών επετείων διαμορφώθηκε αρχικά με συγκεκριμένο πρωτόκολλο του ελληνικού Υπουργείου Εσωτερικών το 1945: Καρακασίδου, «Πρωτόκολλο και θέαμα...», σ. 246-7.

²² Η πόλη της Φλώρινας αποτελεί την έδρα της μητρόπολης Φλωρίνης, Πρεσπών και Εορδαίας.

²³ Σύμφωνα με ένα από τα μέλη της κριτικής επιτροπής, που εξέτασε τα κείμενα των μαθητών, τα πατριωτικά συναισθήματα ήταν κυρίαρχα στα γραπτά των παιδιών. Παράλληλα, εκφραζόταν η ανάγκη καλής και ειρηνικής συμβίωσης με τους γειτονικούς λαούς, όχι, όμως, λόγω της πολιτισμικής αλλά λόγω της χωρικής εγγύτητας.

²⁴ Με αποκλειστική χορηγία της εταιρείας «Μηχανική» τυπώθηκε σε 3.000 αντίτυπα ένα φυλλάδιο το οποίο περιλάμβανε τα κείμενα και το φωτογραφικό υλικό της έκθεσης. Το φυλλάδιο αυτό θα διανεμόταν στους μαθητές της Φλώρινας.

²⁵ Στην περίπτωση της ελληνικής Μακεδονίας, η δράση διάφορων σωματείων, εταιρειών,

γάνωση Μακεδονομάχων» και το σωματείο «Οι φίλοι του καπετάν Κώττα» είναι δύο από τους φορείς που οργανώνουν δικές τους σχετικές εκδηλώσεις και παράλληλα συμμετέχουν στον επίσημο εορτασμό. Ο πρόεδρος της «Εθνικής Οργάνωσης Μακεδονομάχων», απόγονος ο ίδιος Μακεδονομάχου, παρελαύνει στους εορτασμούς των εθνικών επετείων μαζί με άλλους νέους φορώντας τη λεγόμενη φορεσιά του Παύλου Μελά.²⁶ Το σωματείο κατέχει ακόμη το επίσημο μητρώο των 445 καταγεγραμμένων Μακεδονομάχων του νομού.²⁷ Το δεύτερο σωματείο έχει ιδρυθεί από απογόνους του Κώττα.²⁸ Τα μέλη του έχουν τοποθετήσει τη προτομή του σε χώρο που παραχώρησε η νομαρχία Φλώρινας και οργανώνουν διάφορες σχετικές εκδηλώσεις με ομιλίες, μνημόσυνα και κατάθεση στεφάνων.²⁹

Ένας ακόμη πολιτιστικός φορέας ο οποίος οργανώνει εκδηλώσεις για τον Μακεδονικό Αγώνα είναι ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Φλώρινας «Ο Αριστο-

και συλλόγων ιδιωτικού χαρακτήρα με στόχο την προώθηση εθνικών ιδεολογιών αποτελεί φαινόμενο που εμφανίζεται ήδη από τον 19ο αιώνα. Κυριάκος Δ. Μπονίδης, *Οι ελληνικοί φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη, 1996. Για τη δράση ανάλογων φορέων στην περίοδο του μεσοπολέμου σχετικά με το ζήτημα της εκπαίδευσης των ξενόφωνων πληθυσμών της περιοχής Φλώρινας βλ. Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του Μακεδονικού Ζητήματος: Το παράδειγμα της Δυτικής Μακεδονίας*, Αθήνα: Gutenberg, 2006, σ. 91-110. Για την περίοδο του Εμφυλίου: Βασίλης Κ. Γούναρης, *Εγνωσμένων εθνικών φρονημάτων: Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του μεσοπολέμου*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2002, σ. 129-43. Για ένα παράδειγμα από τη σύγχρονη πραγματικότητα της Φλώρινας βλ. Ioannis Manos, "Politics and the Power of Dance in the Florina Region, Northwest Greek Macedonia", στο *Proceedings of the 21st Symposium of the ICTM Study Group on Ethnochoreology*, Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research 2001, σ. 221-7.

²⁶ Για μια ανθρωπολογική προσέγγιση της σχέσης ανάμεσα στην εθνική ιδεολογία, το ιστορικό παρελθόν, τη συλλογική μνήμη και τα πρόσωπα-ήρωες με παράδειγμα τη μνήμη και αναπαράσταση του θανάτου του Παύλου Μελά βλ. Anastasia Karakasidou, "Affections of a Greek Hero: Pavlos Melas and Heroic Representations in Greece", στο Maria Todorova (επιμ.), *Balkan Identities: Nation and Memory*, New York: New York University Press, 2004, σελ. 197-232.

²⁷ Η τοπική εφημερίδα *Φωνή της Φλωρίνης*, στο πλαίσιο του εορτασμού των 100 χρόνων από την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα, δημοσίευσε τον Ιανουάριο του 2004 ένα «Πάνθεον φλωρινιωτών ηρώων του Μακεδονικού Αγώνα» από το αρχείο του Συλλόγου: *Φωνή της Φλωρίνης*, 5 Ιανουαρίου 2004. Για τον τρόπο συγκρότησης της επετηρίδας των Μακεδονομάχων βλ. Βασίλης Κ. Γούναρης, «Βουλευτές και Καπετάνιοι: Πελαταιακές σχέσεις στη μεσοπολεμική Μακεδονία», *Ελληνικά*, 41 (1990), 313-35.

²⁸ Για μια άρτια βιογραφία του Κώττα βασισμένη στην κριτική θεώρηση και χρήση αρχειακών εγγράφων και δημοσιευμένων πηγών βλ. Αντρέας Π. Ανδρέου, *Κώττας (1863-1905)*, Αθήνα: Εκδόσεις Α. Α. Λιδάνη, 2002.

²⁹ *Φωνή της Φλωρίνης*, 26 Οκτωβρίου 2001.

τέλης». Πρόκειται για τον αρχαιότερο, πολιτιστικά αλλά και πολιτικά σημαντικότερο σύλλογο της περιοχής, ο οποίος στη διάρκεια της λειτουργίας του έθεσε την προώθηση των ελληνικών θέσεων για τη Μακεδονία ως βασικό του στόχο. Σε αυτό το πλαίσιο έδωσε έμφαση στον εορτασμό της επετείου του Μακεδονικού Αγώνα, τόσο κατά τη δεκαετία του 1980 όσο και κατά τη δεκαετία του 1990.³⁰ Ο σύλλογος πρωτοστάτησε την περίοδο εκείνη με τα διάφορα τμήματά του, και κυρίως με τις χορευτικές του ομάδες, στη διακήρυξη της ελληνικότητας της Μακεδονίας. Το 2004 συνδιοργάνωσε με τη Μητρόπολη Φλώρινας και φιλοξένησε στο θέατρό του την εκδήλωση για τα 100 χρόνια από την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα. Ο πρόεδρος του συλλόγου ανέφερε στον χαιρετισμό του για τη σημασία της επετείου πως:

...Ο Μακεδονικός Αγών είναι μια από της λαμπρότερες σελίδες της σύγχρονης ιστορίας της, που ούτε καν σαν ύλη στο σχολικό βιβλίο της ιστορίας της καταφέραμε να διδαχθούμε... αυτό το κενό της κυρίαρχης ιδεολογίας που εισπράτουμε και η οποία είναι εξόχως Αθηναϊκή, με τη γνωστή τάση ομφαλοσκόπησης που τη διακρίνει, δε μπορούμε και δεν πρέπει εμείς οι Μακεδόνες να συντηρήσουμε αλλ' αντιθέτως οφείλουμε να καλύψουμε.³¹

Συχνά και άλλοι φορείς οργανώνουν αυτόνομες εκδηλώσεις, προσκαλούν ομιλητές και διανθίζουν το γεγονός με παραστάσεις χορευτικών ομάδων και χορωδιών.³² Ο πολιτιστικός σύλλογος «Μ. Αλέξανδρος» που εδρεύει στις μεθοριακές κοινότητες Αγίας Παρασκευής, Κρατερού και Εθνικού, οργάνωνε, καθ'

³⁰ Ήδη από το 1980, πρώτη χρονιά της έκδοσής της, δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Αριστοτέλης*, που αποτελεί μηνιαίο δημοσιογραφικό όργανο του συλλόγου, άρθρο με τίτλο «Γύρω από το Μακεδονικό Αγώνα», όπου αναφέρεται ότι: «Αιωνία η μνήμη όλων των Μακεδονομάχων που έπεσαν και προετοίμασαν την απελευθέρωση του τόπου μας. Τα ατίμητο αίμα των ποτίζει τη Μακεδονική γη διά να τρέφεται διαρκώς το αθάνατο δέντρο της ελευθερίας της Πατρίδας μας που λέγεται ΕΛΛΑΣ»: *Αριστοτέλης*, Οκτώβριος 1980. Ο «Αριστοτέλης» είναι ο μόνος σύλλογος ο οποίος κατά τη δεκαετία 1980 πραγματοποιούσε επίσημο εορτασμό του Μακεδονικού Αγώνα. Σχετικά: «Προσκύνημα στους Μακεδονομάχους», *Αριστοτέλης*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1984· «Ο Μακεδονικός Αγώνας» και «Παραλειπόμενα από την εκδρομή-προσκύνημα στον Παύλο Μελά - Κυριακή 20.10.85», *Αριστοτέλης*, Οκτώβριος 1985· «Τιμή στους Μακεδονομάχους», *Αριστοτέλης*, Οκτώβριος 1987.

³¹ *Αριστοτέλης*, Νοέμβριος 2003.

³² Ο σύλλογος Φλωρινιωτών Θεσσαλονίκης οργάνωσε εκδρομές σε μνημεία και κοινότητες της περιοχής Φλώρινας που σχετίζονται με τον Μακεδονικό Αγώνα. Σχετικό το πρωτοσέλιδο άρθρο της εφημερίδας *Φωνή της Φλωρίνης* με τον τίτλο «Οδοιπορικό-προσκύνημα σε ιερούς τόπους του Μακεδονικού Αγώνα», *Φωνή της Φλωρίνης*, 18 Οκτωβρίου 1996· και, αντίστοιχα, 24 Οκτωβρίου 2003.

όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ομιλίες, εκδηλώσεις και μεταβάσεις σε περιοχές οι οποίες αποτέλεσαν σημεία μαχών του Μακεδονικού Αγώνα.³³ Σε ένα ακόμα παράδειγμα ο πολιτιστικός σύλλογος «Οι Φίλοι του Αρχαιολογικού Μουσείου, ο Αρριβαίος»³⁴ οργάνωσε, τον Νοέμβριο του 1992, εκδήλωση για τον Μακεδονικό Αγώνα με ομιλία τοπικής λαογράφου και απογόνου Μακεδονομάχων, με θέμα «Η συμβολή των γυναικών στο Μακεδονικό Αγώνα».³⁵

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΣΤΟΝ ΤΟΠΙΚΟ ΛΟΓΟ: ΣΥΜΒΟΛΑ, ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ: Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΧΗ

«Χρέος κάθε λαού είναι να τιμά τις θυσίες των προγόνων του και να προστατεύει τη μνήμη των νεκρών του.»³⁶

Η εναλλακτική ερμηνεία της περιόδου του Μακεδονικού Αγώνα προωθήθηκε από τις διάφορες μειονοτικές κινήσεις που ενεργοποιήθηκαν στην περιοχή της Φλώρινας μετά το 1990. Οι κινήσεις αυτές έκαναν λόγο για μια καταπιεσμένη ομάδα με συγκεκριμένη ταυτότητα και αναγνωρίσιμο τρόπο ζωής διαφορετικό από την πλειονότητα, κατήγγειλαν την κρατική πολιτική και διεκδικούσαν την αναγνώρισή της ως «εθνική μακεδονική μειονότητα» και τον σεβασμό ανθρωπίνων δικαιωμάτων για τα μέλη της. Η αναφορά στο ιστορικό παρελθόν υπήρξε ένα από τα επιχειρήματά τους, τα οποία επικαλέστηκαν για την ανάδειξη της «μακεδονικής εθνικής ταυτότητας».³⁷ Η εκδοχή τους διατυπώθηκε σε διάφο-

³³ Στον εορτασμό που οργάνωσε ο σύλλογος στην κοινότητα Μελά, τόπο θανάτου του Μελά, τον Οκτώβριο του 1998, ο κεντρικός ομιλητής αναφέρθηκε στον συμβολισμό του τραγουδιού του Μελά λέγοντας ότι «τραγουδιέται με διάφορους ρυθμούς και σε γάμους όταν πηγαίνουμε τη νύφη στην εκκλησία για να θυμόμαστε τον συμβολισμό του που ήταν πρωτεργάτης του Μακεδονικού Αγώνα». Και έκλεισε την ομιλία του λέγοντας ότι «[ε]μάς μας επιβάλλεται να είμαστε πάντα σε εγρήγορση, να έχουμε ανοιχτά τα μάτια μας και επειδή η προσφορά μας είναι δεδομένη, ο στρατός να έχει έτοιμα τα σχέδια, η πολιτική ηγεσία τα χαρτιά της. Όσο για τον λαό, ξέρει ποιον πρέπει να ακολουθήσει, ξέρει πώς πρέπει να ανταποκριθεί και ξέρει τι και πώς πρέπει να προσφέρει».

³⁴ Ιδρύθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και παρέμεινε ενεργός για μερικά χρόνια.

³⁵ Φωνή της Φλωρίνης, 26 Νοεμβρίου 1992.

³⁶ Ζορα, Ιούλιος 1994.

³⁷ Για την επιχειρηματολογία και τις θέσεις των πολιτικών κινήσεων σχετικά με τις διεκδικήσεις τους μέσα από την πολιτική τους επιθεώρηση με τον τίτλο «Ζορα» βλ. Άγγελος Χοτζίδης, «Άρθρωση και δομή του μειονοτικού λόγου: Το παράδειγμα των Μογλενών και της Ζόρα», στο Βασίλης Γούναρης, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης και Γιώργος Αγγελόπουλος (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Αθήνα: Παπαζήση, 1997, σ. 143-69 (ιδιαίτερα τις σελ. 152-5).

ρα κείμενα που εκδόθηκαν από τις ίδιες τις μειονοτικές κινήσεις³⁸ ή από μεμονωμένους συγγραφείς.³⁹ Εκφράστηκε, επίσης, σε δημόσιες εορταστικές εκδηλώσεις μαζικού χαρακτήρα.

Σύμφωνα με αυτή την ερμηνεία, η περίοδος του Μακεδονικού Αγώνα αποτελεί κομμάτι της ιστορίας των «εθνικά Μακεδόνων». Επρόκειτο για τον αγώνα του «μακεδονικού λαού» με στόχο τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης Μακεδονίας και την αντίστασή του απέναντι σε Έλληνες και Βούλγαρους, οι οποίοι επιδίωκαν την προσάρτησή της στα εθνικά τους κράτη. Ένα μέρος των δημοσιευμάτων αποσκοπεί στην ανάδειξη γεγονότων της περιόδου, οι οποίες συγκροτούν πτυχές ενός ένδοξου παρελθόντος. Ένα άλλο μέρος επιδιώκει να καταδείξει τα ψεύδη και τη φαλκίδευση των ιστορικών στοιχείων από την ελληνική πλευρά, η οποία διατυπώνοντας την εκδοχή που παρουσιάστηκε στην προηγούμενη ενότητα αποκρύπτει την πραγματική διάσταση των γεγονότων.

Η εμπλοκή της Ελλάδας στην ένοπλη σύγκρουση στη Μακεδονία των αρχών του 20ού αιώνα προβλήθηκε ως «η συστηματική προσπάθεια του ελληνικού κράτους... να χτυπήσει το εθνικό-δημοκρατικό αυτονομιστικό κίνημα των Μακεδόνων» και η αποστολή ελληνικών ένοπλων σωμάτων ως προσπάθεια «να τρομοκρατήσουν το μακεδονικό πληθυσμό και να ανακόψουν τη διαδικασία της μακεδονικής εθνογένεσης... και την ανάπτυξη της εθνικής μακεδονικής ιδεολογίας».⁴⁰ Η περίοδος 1904-1908 χαρακτηρίζεται ως «ελληνικός αντιμακεδονικός αγώνας» καθώς στρέφεται κατά των Μακεδόνων της Μακεδονίας. Η επίσημη ελληνική άποψη για την περίοδο επικρίνεται, καθώς στοχεύει στη συγκρότηση του αναγκαίου ιστορικού υλικού για την απόδειξη της ελληνικότητας της Μακεδονίας.⁴¹

Η επανάσταση του Ίλιντεν,⁴² αν και δεν καταχωρίζεται σύμφωνα με την ελληνική εκδοχή στην ένοπλη φάση του Μακεδονικού Αγώνα, θεωρήθηκε η πιο σημαντική στιγμή της μακεδονικής επαναστατικής δράσης. Αποτέλεσε την «κορυφαία πράξη του αντιθωμανικού λαϊκού επαναστατικού μακεδονικού κινήματος που προηγείται και προκαλεί τη μισθοφορική ελληνική αντεπαναστα-

³⁸ Για παράδειγμα, «Επέτειος της εξέγερσης του Ίλιντεν», *Τα Μογλενά*, 75 (1993), 5· Τάσος Τίλιος, «Μνήμη Γκότσε Ντέλτσεφ (23 Ιαν. 1872 Κιλκίς-4 Μαΐου 1903 Μπάνιτσα)», *Ζορά*, 7 (1995), 16.

³⁹ Δημήτρης Λιθοξόου, *Ελληνικός αντιμακεδονικός αγώνας: Από το Ίλιντεν στη Ζαγκορίτσανη (1903-1905)*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μπατάβια, 2006 (Β' έκδοση).

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 12-3.

⁴¹ Δημήτρης Λιθοξόου, «Μία επέτειος: Μακεδονικός ή αντιμακεδονικός αγώνας;», *Ζορά*, 6 (Οκτώβριος 1993), 11.

⁴² 20 Ιουλίου 1903 με βάση το παλιό ημερολόγιο. Στην ΠΓΔΜ γιορτάζεται στις 2 Αυγούστου κάθε έτους.

τική επέμβαση».⁴³ Το περιοδικό *Zora*, το επίσημο έντυπο της ΜΑΚΙΒΕ,⁴⁴ σε αφιέρωμα στο γεγονός επισήμαινε στο πρώτο του φύλλο ότι:

Κάθε λαός έχει την επανάστασή του, την κορυφαία ιστορική του στιγμή, την αναγέννησή του. Όσοι λαοί δεν επαναστάτησαν δεν υπάρχουν... Οι Μακεδόνες έχουμε τη δική μας επανάσταση... που δε μπόρεσε να αντέξει στην τουρκική καταστολή... Μια επανάσταση που συγκλόνησε τη Μακεδονία, τα σχολικά μας εγχειρίδια δεν την αναφέρουν καθόλου. Συγκρίνατε λοιπόν: Η Μακεδονία είναι ελληνική, η επανάστασή της όμως όχι.⁴⁵

Σε επόμενο φύλλο του, σε αφιέρωμα στην επέτειο της εξέγερσης, κατακρίνεται η ελληνική θέση γιατί προσδίδει στο γεγονός τον χαρακτήρα ενός βουλγαρικού κινήματος και αποκρύπτει τα πλήγματα που κατάφεραν οι επαναστάτες κατά της οθωμανικής διοίκησης και τις συνέπειες της εξασθένησης της αυτοκρατορίας και της διεθνούς απομόνωσής της.⁴⁶ Μέσα από την αναφορά σε ελληνικές πηγές και προξενικά έγγραφα εκφράζεται η άποψη ότι «το ελληνικό κράτος και το Πατριαρχείο βρέθηκαν σταθερά στο πλευρό του οθωμανικού κατεστημένου, ως φανατικοί διώκτες των επαναστατών».⁴⁷

Σε άλλα δημοσιεύματα περιλαμβάνονται περιγραφές εχθροπραξιών και βίαιων συμπλοκών και γεγονότων,⁴⁸ και βιογραφίες και γεγονότα ηρωισμού με ανθρώπους που εκπλήρωσαν το χρέος τους απέναντι στα ιδεώδη τους, όπως η απελευθέρωση της Μακεδονίας, και οι οποίοι υμνήθηκαν με τραγούδια, χορούς και μοιρολόγια από τη λαϊκή μούσα.⁴⁹ Σε αφιέρωμα στον Βοϊβόντα Γιοβάντσε περιγράφεται η σκηνή του θανάτου του για να μην πέσει στα χέρια των Τούρκων:

⁴³ Λιθοξόου, *Ελληνικός αντιμακεδονικός αγώνας*, σ. 17.

⁴⁴ Η Μακεδονική Κίνηση Βαλκανικής Ένημερίας ήταν η αρχική πολιτική κίνηση που εμφανίστηκε στην περιοχή ως εκπροσωπούσα τη μακεδονική μειονότητα στη βόρεια Ελλάδα. Από το 1994 το Ουράνιο Τόξο αποτέλεσε την οργάνωση που διεκδίκησε την αναγνώριση μακεδονικής μειονότητας. Για μια αναδρομή στη δράση των πολιτικών κινήσεων, ιδιαίτερα την περίοδο 1990-1995, βλ. Παύλος Βοσκόπουλος, «Απολογισμός... εκτιμήσεις...», *Zora*, 9 (Ιανουάριος, 1996), 11-15.

⁴⁵ *Zora*, Οκτώβριος 1993.

⁴⁶ *Zora*, Ιούλιος 1994.

⁴⁷ Λιθοξόου, *Ελληνικός αντιμακεδονικός αγώνας*, σ. 48.

⁴⁸ Για σχετικά παραδείγματα βλ. Δημήτρης Παπαδημητρίου, «Η σφαγή στο Τσάκονι (1907)», *Zora*, 5 (Σεπτέμβριος 1994), 13-5· Δημήτρης Λιθοξόου, «Η σφαγή στη Ζαγχορίτσανη: Σελίδες από τον αντιμακεδονικό αγώνα», *Нова Зора*, 2 (Ιούλιος 1997), 11-3· Δημήτρης Λιθοξόου, «Σελίδες από τον αντιμακεδονικό αγώνα: Ο ματωμένος γάμος», *Нова Зора*, 3 (Ιανουάριος 1998), 34-5.

⁴⁹ Για σχετικά δημοσιεύματα βλ. Δημήτρης Παπαδημητρίου, «Κολιμάν Βοϊβόντα», *Та Моγленά*, 75 (1993), 19· Δημήτρης Παπαδημητρίου, «Τάνε Βοϊβόντα», *Zora*, 2 (1994), 16-7.

...Τότε λυσσάζανε οι Τούρκοι και επιτέθηκαν με σφοδρότητα, οι λιγοστοί γενναίοι που έμειναν γύρω από το Γιοβάντσε αντιστάθηκαν με επιτυχία. Αλίμονο όμως, κάποια στιγμή ο Γιοβάντσε έμεινε μόνος. Όλοι γύρω του ήταν νεκροί και σφαίρες δεν του είχαν απομείνει... Γέμισε το μάνλιχερ, το πιο πιστό του φίλο που τόσες φορές τον προστάτεψε από τον εχθρό. Μια τελευταία τουφεκιά ακούστηκε και μετά τίποτα. Ο γενναίος αρχηγός στα παλικάρια του πεσμένος νεκρός και αυτός. Μαζί στον αγώνα... μαζί και στο θάνατο τώρα, θυσία στην σκλαβωμένη πατρίδα.⁵⁰

Οι αναφορές στο παρελθόν και ο συμβολισμός της περιόδου αναπαραστάθηκαν με ζωηρό και, κατά γενική ομολογία, πετυχημένο και αποτελεσματικό τρόπο μέσα από τελετουργικές πρακτικές, πανηγύρια και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Οι περιστάσεις αυτές απέκτησαν ξεχωριστή σημασία και αναγορεύτηκαν σε εκφράσεις της μειονοτικής «σλαβομακεδονικής ταυτότητας», της ιστορίας και του πολιτισμού των «Μακεδόνων». Το γνωστότερο παράδειγμα τέτοιων περιστάσεων αποτέλεσε ο εορτασμός του προφήτη Ηλία στην κοινότητα Μελίτης της περιοχής Φλώρινας.

Από σημαντική εορταστική επέτειος του προστάτη της κοινότητας, η μέρα αυτή πολιτικοποιήθηκε και μετατράπηκε σε μια φαινομενικά δημόσια αντιπαράθεση επίσημων εθνικών λόγων με την εμπλοκή τοπικών οργάνων, κρατικών και ιδιωτικών φορέων και αξιωματούχων από την Ελλάδα, την ΠΓΔΜ και τις ΗΠΑ, μειονοτικών κινήσεων, μελών μη κυβερνητικών οργανώσεων και διεθνών οργανισμών. Μέσα από τη σκηνική παρουσίαση χορών και τραγουδιών, πολλά από τα οποία αναφέρονταν στην περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα,⁵¹ αναπαράγονταν, από την πλευρά των μειονοτικών οργανώσεων, η σχέση με την περίοδο εκείνη και τονιζόταν το υπάρχον επαναστατικό πνεύμα και η διαρκής ανάγκη απελευθέρωσης της «Μακεδονίας του Αιγαίου», όσο αυτή παραμένει μακριά από την ανεξάρτητη Μακεδονία (ΠΓΔΜ).⁵²

⁵⁰ Ζορα, Οκτώβριος 1993.

⁵¹ Για παράδειγμα: «Κάθε τραγούδι και μια ιστορία» και «Ένας λαός βρίσκει τη φωνή του», *Ηοβα Ζορα*, 3 (Ιανουάριος 1998), 38-9.

⁵² Για το πανηγύρι της Μελίτης καθώς και για την ανάλυση και ερμηνεία αντίστοιχων κοινωνικών περιστάσεων στην περιοχή της Φλώρινας τη δεκαετία του 1990 βλ. Ioannis Manos, *Visualizing Culture - Demonstrating Identity: Dance Performance and Identity Politics in a Border Region in Northern Greece*, Διδακτορική διατριβή, Ινστιτούτο Κοινωνικής και Πολιτισμικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Αμβούργου, Γερμανία, 2002 (ηλεκτρονική έκδοση στο Διαδίκτυο: URL:<http://www.sub.uni-hamburg.de/disse/811/dissertation.pdf>).

Η ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΦΡΟΝΗΜΑΤΩΝ: ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΜΙΚΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗ

Οι παραπάνω τρόποι πρόσληψης και αναπαράστασης του Μακεδονικού Αγώνα αποτελούν παραδείγματα ιδεολογικής χρήσης του παρελθόντος, στο πλαίσιο της οποίας συγκροτούνται ατομικές και συλλογικές ταυτότητες. Οι εμπλεκόμενοι διεκδικούν και οικειοποιούνται τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο των αρχών του 20ού αιώνα για να προωθήσουν τη μοναδικότητά της δικής τους εκδοχής. Το παρελθόν καταλαμβάνει στη συμβολική αυτή διαμάχη καθοριστική ιδεολογική βαρύτητα. Η ύπαρξη ένδοξου παρελθόντος αποτελεί την απόδειξη ότι η παρουσία της ομάδας είναι συνεχής. Κατά τον ίδιο τρόπο, η ύπαρξη και η μοναδικότητα της ομάδας επικυρώνονται από την ύπαρξη του δικού της ξεχωριστού παρελθόντος. Από τη μια, πρόκειται για μια ελληνοκεντρική εκδοχή, που προωθεί την ιδέα της αδιαμφισβήτητης ελληνικότητας της Μακεδονίας. Εφιστά την προσοχή στον κίνδυνο εκσλαβισμού της και υπογραμμίζει το χρέος των κατοίκων της για συνεχή αγώνα ώστε να παραμείνει ελληνική. Η αντίθετη εκδοχή αμφισβητεί την κυριαρχία της ελληνικής ιδεολογίας και διεκδικεί τη Μακεδονία για τους «εθνικά Μακεδόνες». Επισημαίνει τη σημασία των αγώνων της εποχής εκείνης εναντίον των Τούρκων κατακτητών, αλλά και των Ελλήνων και Βουλγάρων διεκδικητών της περιοχής, και τους συνδέει συμβολικά με τη σύγχρονη εποχή και τους αγώνες για την αναγνώρισή τους ως εθνική μειονότητα, με τη δική της ιστορία και τον δικό της πολιτισμό.

Οι συνθήκες και οι προϋποθέσεις αυτού του τρόπου πρόσληψης του παρελθόντος διαμορφώθηκαν μέσα από τις πολιτικές που εφάρμοσε το έθνος-κράτος στη διάρκεια του 20ού αιώνα απέναντι στους τοπικούς πληθυσμούς. Το παρόν κείμενο, όμως, προσπαθεί να αναδείξει τις συνθήκες και τους τρόπους με τους οποίους η περίοδος του Μακεδονικού Αγώνα γίνεται αντιληπτή σε τοπικό επίπεδο, μέσα από τη δράση και διαντίδραση ανάμεσα σε άτομα, ομάδες, θεσμούς, και συμφέροντα άμεσα συναρτώμενα με την κρατική παρέμβαση και τους αλληλοσυγκρουόμενους εθνικούς λόγους. Ο Μακεδονικός Αγώνας αποτελεί πηγή συμβολικού κεφαλαίου, μέσω του οποίου τροφοδοτούνται μορφές κοινωνικής δράσης. Η διαδικασία αυτή δεν πραγματοποιείται από απρόσωπα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα αλλά από συγκεκριμένους ατομικούς και συλλογικούς φορείς δράσης, όπως εκπροσώπους κρατικών θεσμών και οργανισμών, πολιτικά κόμματα και πολιτευτές, ιδιωτικούς και συλλογικούς φορείς και μεμονωμένα άτομα. Με τις ενέργειές τους είτε επιβεβαιώνουν την κυριαρχία των εθνικών λόγων είτε την αμφισβητούν.

Στη σημαντική μελέτη του για την ανάπτυξη του αντικομμουνιστικού λόγου στη Μακεδονία του Εμφυλίου, ως άξονα ιδεολογικής και κοινωνικής συγκρότησης της μεταπολεμικής Ελλάδας, ο Βασίλης Γούναρης αναδεικνύει με

εύγλωττο και σαφή τρόπο την εφαρμογή, σε τοπικό επίπεδο, αντίστοιχων πρακτικών με αυτές της περιόδου του Μακεδονικού Αγώνα αλλά και της σύγχρονης περιόδου μετά το 1990.⁵³ Η εργαλειακή χρήση του ιστορικού παρελθόντος στο πλαίσιο του εθνικού λόγου, η εκφραζόμενη ταύτιση με τα εθνικά ιδεώδη και η συνεπακόλουθη νομιμοποίηση εθνικών φρονημάτων αποτέλεσαν ένα είδος συμπεριφοράς στην ελληνική Μακεδονία πάνω στην οποία δομήθηκαν σχέσεις εξουσίας και επιβλήθηκαν, μάλλον, παρά διαμορφώθηκαν εθελούσια συλλογικές ταυτότητες. Πρόκειται για φαινόμενο οι απαρχές του οποίου ανάγονται στις τελευταίες δεκαετίες της οθωμανικής κυριαρχίας, όπου τα εθνικά αισθήματα και η αφοσίωση προς την Ελλάδα χρησιμοποιήθηκαν όχι μόνο για την επίτευξη των στόχων της εθνικής ολοκλήρωσης αλλά και για την αναδόμηση της όποιας καθεστηκυίας τάξης είχε συγκροτηθεί σε κοινωνικό επίπεδο. Η θεμελίωση διάφορων μορφών πελατειακών σχέσεων με βάση το εθνικό φρόνημα και την προσφορά στους εθνικούς αγώνες συνεχίστηκε και μετά το 1912, με τη δημιουργία μιας νέας ελίτ στις διάφορες κοινότητες της Μακεδονίας.⁵⁴

Μετά το 1990 η συμμετοχή στον εορτασμό του Μακεδονικού Αγώνα και η προσήλωση σε ό,τι σχετιζόταν με την ιστορική εκείνη περίοδο υποδήλωνε την πίστη στην ελληνικότητα, ή τη «μακεδονικότητα», της Μακεδονίας, ανάλογα με την εκδοχή που αποδεχόταν κανείς, και συμβόλιζε τη συστράτευση στον αγώνα για τα εθνικά δίκαια. Η δραστηριότητα αυτή, εκφραζόμενη είτε ρητορικά είτε με έμπρακτους τρόπους, αποκτούσε την ιδιότητα και τη σημασία εθνικής υπηρεσίας. Αυτό σε διάφορες περιστάσεις (όχι πάντα και ούτε από όλους τους συμμετέχοντες) μπορούσε μετουσιωθεί σε ανταλλακτικό είδος και μια εγγύηση για την εξασφάλιση κοινωνικού γοήτρου και υλικών παροχών. Επρόκειτο για μια μορφή εθνικόφρονος λόγου που επανεμφανιζόταν με νέα ένταση μετά την περίοδο του Εμφυλίου.⁵⁵

Η εικόνα με την οποία η περιοχή της Φλώρινας αναπαριστά τον εαυτό της ως μεθοριακό τμήμα ενός εθνικού κράτους συνδέεται καθοριστικά με τον Μακεδονικό Αγώνα. Η τοπική κοινωνία, υπό τη μορφή της πόλης, μεμονωμένων κοινοτήτων ή ολόκληρου του νομού, είτε επικαλείται την προσφορά της στις μάχες της περιόδου είτε υπενθυμίζει τους κινδύνους που ακόμη παραμονεύουν στην περιοχή. Με τον τρόπο αυτό αρθρώνει επιχειρήματα στη διαπραγμάτευση της σχέσης της με το κράτος και τους εκπροσώπους του, διεκδικώντας διάφορα προνόμια. Το 1999 το Υπουργείο Παιδείας ακύρωσε ένα νόμο με τον οποίο διευκόλυνε μαθητές συνοριακών περιοχών να εισέλθουν σε στρατιωτικές σχολές. Ο νομάρχης της Φλώρινας έστειλε μια επιστολή στον πρωθυπουργό ζητώ-

⁵³ Γούναρης, *Εγνωσμένων Εθνικών Φρονημάτων*.

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 210-6.

⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 69.

ντας τη λύση του προβλήματος, σημειώνοντας τη μεγάλη προσφορά της περιοχής στον Μακεδονικό Αγώνα και σε άλλες κρίσιμες ιστορικές περιόδους. Ένας από τους μαθητές που ζημιώθηκαν από την απόφαση επικαλέστηκε στο γράμμα που έστειλε στον πρωθυπουργό την αγάπη του για την Ελλάδα και τη Φλώρινα και τόνισε ότι ο παππούς του είχε πολεμήσει κατά των Βουλγάρων στη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα.⁵⁶

Σε άλλες περιπτώσεις η ιδεολογία, τα πρόσωπα και τα σύμβολα της περιόδου του Μακεδονικού Αγώνα νοηματοδοτούν και νομιμοποιούν σύγχρονες πολιτισμικές πρακτικές. Η ιδεολογική χρήση της περιόδου του Μακεδονικού Αγώνα περιγράφεται ως πρακτική και στην περίοδο του Εμφυλίου, τόσο από την πλευρά των Ελλήνων όσο και των Σλαβομακεδόνων, οι οποίοι πρότασσαν ως κύριο ιστορικό γεγονός την επανάσταση του Ίλιντεν.⁵⁷ Στις παραμονές του πανηγυριού της Μελίτης το 1997, κεντρικό στέλεχος του μειονοτικού κόμματος Ουράνιο Τόξο και κάτοικος του χωριού ρωτήθηκε από συνομιλήτή του, στη διάρκεια δημόσιας συζήτησης για την προετοιμασία της εκδήλωσης και την εμφάνιση χορευτικών ομάδων, πώς είναι δυνατόν η οργάνωση να διεκδικεί το δικαίωμα διατήρησης του ντόπιου «μακεδονικού» πολιτισμού και την ίδια στιγμή οι χορευτικές ομάδες της να χορεύουν με φορεσιές που δεν έχουν σχέση με την τοπική παράδοση. Απάντησε λέγοντας πως σημασία έχει ότι τις φορεσιές τις φορούσαν οι «κομίτες» στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα που αγωνίζονταν για την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Κατά παρόμοιο τρόπο, επιφανές και παλαιό μέλος διοικητικού συμβουλίου πολιτιστικού συλλόγου στην πόλη της Φλώρινας αντιτάσσεται σθεναρά στη χρήση των σλαβικών ονομάτων των τοπικών χωρών και προτείνει την ελληνική τους εκδοχή κατά τη διάρκεια των εμφανίσεων της χορευτικής ομάδας του συλλόγου. Η στάση του αυτή, όπως λέει ο ίδιος, οφείλεται στην επίδραση που έχουν ασκήσει πάνω του οι απόψεις για την ελληνικότητα της Μακεδονίας του Μακεδονομάχου Λάκη Πύρζα, τον οποίο γνώρισε κατά την παιδική του ηλικία. Η στάση αυτή για την αποκάθαρση των χωρών από καθετί μη ελληνικό περιορίζεται στις δημόσιες εκδηλώσεις, καθώς το εν λόγω πρόσωπο χρησιμοποιεί την τοπική σλαβική διάλεκτο σε πολλές άλλες περιστάσεις της καθημερινότητάς του.

Η αναφορά στον Μακεδονικό Αγώνα και η υιοθέτηση, γενικότερα, ενός λόγου που αναπαράγει τις εθνικές ρητορικές θεωρούνται επαρκή πιστοποιητικά «ελληνοφροσύνης» ή «μακεδονοφροσύνης», τα οποία νομιμοποιούν μεμονωμένα άτομα και συλλογικούς φορείς να αναλαμβάνουν ρόλο επικύρωσης των φρονη-

⁵⁶ Φωνή της Φλωρίνης, 17 Σεπτεμβρίου 1999. Παρόμοιο παράδειγμα επιστολής και επίκλησης της προσφοράς σε εθνικούς αγώνες αναφέρεται για την περιοχή Καστοριάς το 1947, στο Γούναρης, *Εγνωσμένων εθνικών φρονημάτων*, σ. 127-8.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 68.

μάτων ατόμων και θεσμών και, σε κάποιες περιπτώσεις, να εξετάζουν πώς μπορούν να προστατέψουν το «εθνικό συμφέρον» από τον λόγο και τη δράση τους, όταν αυτή θεωρείται «εθνικά επικίνδυνη».⁵⁸

Έτσι, ως υπονομευτές των ελληνικών θέσεων και ως «ύποπτοι εθνικά» ή ως «ανθέλληγες» προσελήφθησαν στα μέσα της δεκαετίας του 1990 από συλλόγους και τοπικές οργανώσεις, που υπέγραφαν ψηφίσματα υπέρ της ελληνικότητας της Μακεδονίας, διάφοροι Φλωρινιώτες έμποροι που ανέπτυξαν μετά το εμπάργκο επιχειρηματική δραστηριότητα στην πόλη Μπίτολα της ΠΓΔΜ αλλά και όσοι μεμονωμένοι κάτοικοι του νομού άρχισαν να μεταβαίνουν εκεί για τα ψώνια τους εξαιτίας των χαμηλότερων τιμών συγκριτικά με την ελληνική αγορά. Υπονομευτές των σλαβομακεδονικών θέσεων θεωρήθηκαν από μέλη του Ουράνιου Τόξου και άτομα που αποδέχονται την ιδεολογία του όσοι τοπικοί πολιτιστικοί σύλλογοι αρνήθηκαν να συμμετάσχουν σε χορευτικές εκδηλώσεις στην ΠΓΔΜ ή και σε άλλα μέρη της Ευρώπης ως εκπρόσωποι της εθνικής μακεδονικής μειονότητας στη βόρεια Ελλάδα.

Υπονομευτές τόσο των ελληνικών όσο και των σλαβομακεδονικών θέσεων θεωρήθηκαν Φλωρινιώτες πανεπιστημιακοί οι οποίοι εξέφρασαν δημόσια κριτικές θέσεις απέναντι στους ανταγωνιζόμενους εθνικούς λόγους και στις αποκλειστικές ταυτότητες που προωθούσαν. Μάλιστα, μεμονωμένα άτομα, στελέχη πολιτικών κομμάτων και πολιτιστικοί σύλλογοι θεώρησαν ότι είχαν το δικαίωμα να ελέγξουν και να αποτιμήσουν τον βαθμό της νομιμοφροσύνης όσων η συμπεριφορά φαινόταν αντίθετη στα εθνικά δόγματα, σχολιάζοντάς την, συνήθως στο όνομα της εθνικής προσφοράς, άλλες φορές μέσα από ανεπίσημα κοινωνικά δίκτυα φίλων, γνωστών, συναδέλφων και συγγενών και άλλες μέσα από τη σχέση με μέλη κρατικών θεσμών και υπηρεσιών.

Σε περιπτώσεις διεκδίκησης θέσεων εργασίας σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, τα αποδεδειγμένα ή πιθανολογούμενα «ελληνικά» ή «μακεδονικά» φρονήματα των υποψηφίων είναι, σε κάποιες περιστάσεις, καθοριστικά για την εξεύρεση ή απώλεια της θέσης. Εδώ ο θόρυβος και η εμπλοκή του ονόματος κάποιου στις παραπάνω μορφές σχολιασμού μπορεί να καθορίσουν και το αποτέλεσμα που

⁵⁸ Συχνά, αυτοί που αναλαμβάνουν τον ρόλο των υπερασπιστών των εθνικών δικαιών, αλλά και των μηχανισμών φρονηματισμού, είναι μέλη των τοπικών πολιτικών, πνευματικών και οικονομικών ελίτ. Για μια ανθρωπολογική μελέτη του ρόλου της τοπικής ελίτ σε μια κοινότητα στην κεντρική Μακεδονία βλ. Αναστασία Καρακασίδου, *Μακεδονικές ιστορίες και πάθη 1870-1990*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας, 2000. Για τη διαμόρφωση πελατιακών σχέσεων με βάση το ιδεολόγημα της εθνικής προσφοράς τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα στην ελληνική Μακεδονία βλ. Βασίλης Κ. Γούναρης, «Εθνοτικές ομάδες και κομματικές παρατάξεις στη Μακεδονία των βαλκανικών πολέμων», *Τα ογδόντα χρόνια των βαλκανικών πολέμων*, Αθήνα: ΕΛΙΑ, 1993, σ. 189-202. Επίσης, Βασίλης Κ. Γούναρης, «Βουλευτές και καπετάνιοι», 313-35.

μπορεί να έχει η προσπάθεια κατάληψης μιας θέσης. Κατά παρόμοιο τρόπο, η διεκδίκηση τοπικών αξιωμάτων από αιρετούς ή διοριζόμενους συνδιεκδικητές περικλείει συχνά τη διατύπωση μομφών οι οποίες υποδηλώνουν την αμφίβολη εθνική νομιμοφροσύνη άλλων συνυποψηφίων. Συχνά η καταγωγή και το πολιτισμικό υπόβαθρο κάποιου χρησιμοποιούνται για να αμφισβητήσουν την ελληνικότητα ή να αναδείξουν τη «μακεδονικότητα», με στόχο να τον καταστήσουν όχι απόλυτα έμπιστο άτομο για τη διαχείριση της εξουσίας.⁵⁹ Ένας από τους υποψήφιους για τη διεκδίκηση του χρίσματος για τον δήμο Φλώρινας από τη ΝΔ στη δεκαετία του 1990, νομιμοποιούμενος από την παρουσία του στο διοικητικό συμβούλιο ενός από τους πολιτιστικούς συλλόγους που συμμετέχουν ενεργά στον εορτασμό του Μακεδονικού Αγώνα αλλά και για να ενισχύσει την υποψηφιότητά του, θεώρησε ότι είχε το δικαίωμα να αμφισβητήσει την ελληνικότητα ενός από τους συνδιεκδικητές του, διαδίδοντας την άποψη ότι, λόγω της καταγωγής του από τη σλαβόφωνη ομάδα των Μοναστηριωτών, δεν θα ήταν απόλυτα έμπιστος εθνικά για τον δημαρχιακό θώκο.⁶⁰

Οι αντικρουόμενες ιδεολογίες περί Μακεδονικού Αγώνα και εθνικής ταυτότητας δεν αποτελούν σημαντικό πρόβλημα, όταν σε περιόδους τοπικών εκλογών διάφοροι από αυτούς που τις υπερασπίζονται συνεργάζονται με στόχο τα πολιτικά οφέλη. Στελέχη των δύο μεγάλων κομμάτων συνεργάζονται σε όλες τις βουλευτικές, δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές με μέλη του Ουράνιου Τόξου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο θόρυβος που ξέσπασε το 2002 σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, όταν στο ψηφοδέλτιο ενός εκ των υποψήφιων νομαρχιακών συνδυασμών συμπεριλήφθηκε ένα κεντρικό μέλος του Ουράνιου Τόξου. Το ζήτημα προκάλεσε έντονες συζητήσεις, εμπλοκή και παρεμβάσεις των τοπικών βουλευτών και άλλων μελών της τοπικής κοινωνίας. Κατά την ίδια λογική το Ουράνιο Τόξο διαπραγματεύεται με τη στήριξη υποψηφίων των άλλων κομμάτων και πολιτικών αποφάσεων την παρουσία του στα κοινά, ώστε να έχει κάποια δυνατότητα καθορισμού των εξελίξεων, και θέτει αιτήματα σε τοπικούς άρχοντες για οικονομική στήριξη πολιτιστικών εκδηλώσεων που οργανώνει.

⁵⁹ Για παρόμοια παραδείγματα βλ. Γούναρης, *Εγνωσμένων εθνικών φρονημάτων*, σ. 125, 188.

⁶⁰ Με τον όρο «Μοναστηριώτες» αναφέρονται στον τοπικό λόγο όσοι από τους σημερινούς κατοίκους της περιοχής Φλώρινας κατάγονται από την πόλη και την περιοχή του Μοναστηρίου (Μπίτολα), σημερινή ΠΓΔΜ, και οι οποίοι μετά το 1912 και την παγίωση των εθνικών συνόρων εγκατέλειψαν τον τόπο διαβίωσής τους και εγκαταστάθηκαν στη Φλώρινα και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας. Ο πληθυσμός αυτός περιλάμβανε βλαχόφωνους και σλαβόφωνους πληθυσμούς, τόσο από την πόλη όσο και από τις γύρω κοινότητες.

ΣΥΝΟΨΗ — ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Το παρόν κείμενο εξέτασε κάποιους από τους τρόπους με τους οποίους η περίοδος του Μακεδονικού Αγώνα μετατρέπεται, ως τμήμα του ιστορικού παρελθόντος, σε αντικείμενο αντιμαχόμενων εθνικών ιστοριών στην περιοχή της Φλώρινας. Πρόκειται για λόγο που δοξάζει το παρελθόν μέσα από ένα ιδεολόγημα επιβουλών, διαγραφόμενων εθνικών κινδύνων και ανασφάλειας. Το κείμενο διερεύνησε ακόμη την πολιτική διαχείριση του παρελθόντος από όσους εμπλεκόμενους θεωρούν ότι έχουν συμφέρον να το κάνουν. Τα εθνικά αισθήματα αποτελούν ένα ανταλλάξιμο είδος με πολλαπλές χρήσεις και μεγάλη διαπραγματευτική αξία και οι ρητορικές αυτές μετατρέπονται σε μέσα για την επίτευξη προσωπικών και συλλογικών στόχων.

Η πρακτική αυτή, την οποία χαρακτήρισα «διαπραγμάτευση της ανταλλακτικής αξίας των εθνικών φρονημάτων», αποτέλεσε καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα —και συνεχίζει μέχρι σήμερα να αποτελεί— κυρίαρχο ρητορικό σχήμα στον τοπικό λόγο και καθοριστικό τρόπο δράσης στην κοινωνική πραγματικότητα της Φλώρινας. Λειτουργεί και ως μέσο συντήρησης ή δημιουργίας διαχωριστικών γραμμών, οι οποίες ενεργοποιούν βιώματα του παρελθόντος, στερεότυπες αντιλήψεις για την εθνική προσφορά ατόμων και πληθυσμών, και εντέλει αποφέρουν οφέλη στους ενδιαφερόμενους. Ο κοινός παρονομαστής των πρακτικών αυτών είναι η ανάγκη για μια ρητορική και/ή έμπρακτη απόδειξη των εθνικών αισθημάτων.

Τα εθνογραφικά παραδείγματα που αναφέρθηκαν δεν αρνούνται την ύπαρξη συναισθηματικών αναγκών και ταυτίσεων από τα άτομα με τις κυρίαρχες ιδεολογίες, ούτε αγνοούν την αναγνώριση της σημασίας του Μακεδονικού Αγώνα στην έκβαση των μετέπειτα γεγονότων, ούτε απορρίπτουν την ανάγκη των ανθρώπων να τα διατηρούν και να τα ενσωματώνουν στην καθημερινότητά τους. Αποσκοπούν να αναδείξουν το γεγονός ότι αντιλήψεις και σύμβολα, τα οποία χρησιμοποιούν οι ενδιαφερόμενοι, νοηματοδοτούν και νομιμοποιούν ενέργειες και επιλογές τους. Δείχνουν ακόμη ότι άτομα και ομάδες, παρά την πίεση από τα διάφορα εθνικά προτάγματα να ενστερνιστούν αποκλειστικές εθνικές κατηγορίες και παρότι εγγράφονται σε αυτές, διεκδικούν, όσο μπορούν, ελευθερία κινήσεων και χώρο για δράση. Τα εμπειρικά δεδομένα ενισχύουν την άποψη ότι η ταυτοποίηση με τη μια ή την άλλη εκδοχή δεν είναι απόλυτη αλλά περιστασιακή, καθώς τα μέλη της τοπικής κοινωνίας συχνά συγκροτούν και προβάλλουν τις δικές τους εκδοχές για το ιστορικό παρελθόν, με τρόπο που αποτελεί αποτέλεσμα των κοινωνικών συμφραζομένων, διαπραγμάτευσης και πολιτικής συγκυρίας αλλά και συσχετισμών δύναμης και εξουσίας.⁶¹

⁶¹ Ιωάννης Μάνος, «Σύγχρονες εκδοχές της μακεδονικής ταυτότητας στην περιοχή της

Στον βαθμό που η «εθνικοφροσύνη» θα αποτελεί κυρίαρχο συμβολικό κεφάλαιο στην περιοχή και θα συνεχίζει να ζητά τεκμήρια από άτομα και ομάδες, τα εθνικά αισθήματα θα εξακολουθήσουν να αποτελούν παράγοντες επιβολής δύναμης και εξουσίας. Όσο η αντίληψη για την όποια εθνική ταυτότητα δεν διευρύνεται ώστε να ενσωματώνει το πολιτισμικά διαφορετικό, αλλά και τα νέα στοιχεία της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας, η ισχύς και η επιρροή όσων έχουν συμφέρον να καθορίζουν και να εκμεταλλεύονται τη χρήση του ιστορικού παρελθόντος θα παραμένουν απρόσβλητες, εξαναγκαστικές, πολιτικά και οικονομικά επικερδείς και κοινωνικά διχαστικές.

Φλώρινας», στο Ιωάννης Στεφανίδης, Βλάσης Βλασσίδης και Ευάγγελος Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές Ταυτότητες στο Χρόνο: Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις*, Εκδόσεις Πατάκη, 2008· Piero Vereni, "Os Ellin Makedonas: Autobiography, Memory, and National Identity in Western Greek Macedonia", στο Jane K. Cowan (επιμ.), *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*, London: Pluto Press, 2002, σ. 47-67.